

Вірність як життєва позиція: Олександр Петрович Єрмак

У статті висвітлено основні етапи життя, педагогічної та наукової діяльності Олександра Єрмака. Значну увагу приділено вагомим творчим здобуткам відомого полтавського вченого-історика, педагога, краєзнавця.

Ключові слова: Єрмак Олександр Петрович, історія, краєзнавство.

Восени 2014 року один з найстаріших педагогічних вишів України – Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка – відзначає поважний сторічний ювілей. І майже впродовж половини століття з цим навчальним закладом пов'язаний життєвий шлях одного з провідних його викладачів, відомого вченого-історика, краєзнавця, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України, відмінника освіти України, лауреата обласних премій імені Панаса Мирного, імені Леоніда Бразова, премії Полтавської міської ради імені Самійла Величка, премії Лубенської міської ради імені Володимира Малика Олександра Петровича Єрмака.

2014 рік для науковця теж є ювілейним: йому виповнюється сімдесят років, та попри солідний вік, професор Єрмак працює на повну силу, сповна реалізуючи свій потужний інтелектуальний потенціал, колосальний досвід, втілюючи в життя цікаві задуми, демонструючи молоді взірці плідного наукового довголіття, працелюбність, гідну поваги вірність сповідуваним ідеалам та цінностям.

Вочевидь, є певна символічність і в тому, що саме О.П.Єрмаку було довірено почесну місію очолити створення з нагоди ювілею навчального закладу музею історичного факультету, написання його історії та історії університету загалом, бо, будучи одним із патріархів вишу, Олександр Петрович сам вписав до його столітнього літопису немало славних сторінок.

Народився майбутній історик 5 лютого 1944 року в Полтаві в робітничій родині Петра Степановича та Антоніни Пилипівни Єрмаків. У 1962 році Олександр закінчив середню школу у селі Ковалівка Полтавського району Полтавської області, де на той час мешкала сім'я. Великих статків у батьків не було, тому порадили синові, котрий мріяв про вищу освіту, вступати на заочне відділення. Оскільки при вступі на цю форму навчання для абітурієнтів існували певні обмеження (треба було працювати за

фахом, мати виробничий стаж), спроби юнака вступити спершу на юридичний, а потім – на факультет журналістики Харківського університету виявилися невдалими.

Упродовж 1962-1965 років він працював слюсарем в Полтавському райоб'єднанні «Сільгосптехніка» та транспортувальником на Полтавському комбінаті будівельних матеріалів. Нарешті, в 1965 році здібний юнак вступив на історико-філологічний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г.Короленка. Цей вибір не був випадковим: як згадує Олександр Петрович, «... дитячі спогади привели мене до великого захоплення історією» [1, с.81]. Дійсно, коли Сашкові Єрмаку виповнилося п'ять років, батьки завербувалися на будівництво до Казахстану, з перебуванням у цих краях у хлопця й були пов'язані перші і дуже чіткі спогади дитинства: «Тут жило-було багато військовополонених, та й наших зеків – теж. Руками цих людей і зводилися ті незчисленні шахти і промислові підприємства. Робилося це дуже просто.

Наші зеки (або ж військовополонені японці) жили у великих концентраційних таборах. Коли йшлося про новобудову заводу, то місце, де планувалося розпочати будівництво, оточували колючим дротом і ставили навколо вишки з охороною. Туди, за нову «колючку», переганяли зеків. Вони спочатку будували для себе бараки, щоб було де жити. А потім споруджували завод. Коли все закінчувалося, в'язнів (а звісно, у переважній більшості своїй то були політв'язні) переганяли в іншу місцину, де планувалося інше масштабне будівництво...

Мені чомусь найбільше запам'яталися з цієї категорії народонаселення тодішнього Казахстану саме японські військовополонені. Ці люди ходили по всіх усюдах, фактично навіть без нагляду вартових. Як розконвойовані взагалі... Тобто за гуртом у кількадесят осіб у вицвілій чужій уніформі йшов тільки один солда-

тик із гвинтівкою. Звісно, ці японці могли утекти, розбігтися. Але куди тікати, коли навколо безлюдний і суворий степ – на тисячу кілометрів навколо? Тому військовополонені самураї вели себе сумирно, нікуди не тікали, а часто ходили взагалі без супроводу конвоїра, шукаючи собі «шабашку» на стороні. Заходив такий японець, приміром, у двір і казав: у нього, мовляв, є дошка і цвяхи – чи не треба вам, шановні господарі, щось зробити у вашому господарстві?

Без діла вони, отже, не вешталися. Інколи, правда, заглядали до нас одразу кілька японців і просили... надати їм дворика для їхньої компанії, щоб розпити пляшку. І японський «сабантуй» також мав для нас доволі дивний вигляд. В'язні-іноземці брали на всю велелюдну свою компаньйонку одну тільки пляшку вина (причому, доброго, дорогого, яке дорослі й вільні карагандинці собі майже зовсім не дозволяли купувати). Потім смакували це вино кілька годин, розважливо ведучи незрозумілу нам, свою, японську розмову...

Японців через кілька років радянський уряд відпустив на їхню батьківщину. Кожному полоненому дали набір нового зимового солдатського одягу (бушлат, чоботи тощо) і ще по дві гарні шкіряні валізи. Уже на залізничній станції, перед відходом потягу до Країни сонця, що сходить, японці пройшли перед спеціально спорудженою трибуною таким, знаєте, церемоніальним маршем... Таким, що аж захотілося аплодувати! Це вони так марширували, зважте, без усякої попередньої підготовки і муштри...

Я про це все згадую ще й тому, що спогади ці дитячі привели мене до великого захоплення історією. Адже та історія творилася, власне, на моїх очах. Мабуть, ці незабутні яскраві враження й визначили мій життєвий вибір: я зрештою став професійним істориком» [1, с.80-81].

Студентські роки в житті Олександра Єрмака були періодом наполегливої творчої роботи: відмінне навчання, присудження Ленінської стипендії як найвищої відзнаки радянського студента, активна участь у діяльності студентського наукового товариства. Серйозний, здібний, вдумливий юнак ще на першому курсі започаткував свій науковий доробок, опублікувавши 1966 року в «Тезах доповідей ХХ науково-підсумкової конференції студентів» дослідження, присвячене подіям Великої Вітчизняної війни. А на четвертому курсі Олександр Єрмак посів перше місце на республіканській студент-

ській науковій конференції педагогічних ВНЗ Української РСР за наукову доповідь «Боротьба з німецько-фашистським окупаційним режимом на Полтавщині в 1941-1943 роках» (травень, 1969 рік, м. Луганськ), успішно виступив на республіканській викладацькій науковій конференції в Одесі (травень, 1969 рік) [2, с. 203].

Один з провідних викладачів історичного факультету тодішнього ПДІІ імені В.Г.Короленка доктор історичних наук А.С. Черевань в обласній молодіжній газеті «Комсомолец Полтавщини» так характеризував студента Єрмака: «Мій ідеал студента – той студент, котрий вчиться, не набиваючи пам'ять фактами, сформульованими висновками, а старається зрозуміти їх, осмислити: чому ота подія чи явище відбулася тоді й саме тоді, чому вона дала лише такі, а не інші наслідки. З цього «чому?» й починається, власне, його шлях в науку. Коли він і не пам'ятає дрібних фактів, то не вада, лише б міг самостійно розбирати й аналізувати складності суспільного розвитку... Саме такий, думаючий, прискіпливо шукаючий причини – четвертокурсник історичного факультету Олександр Єрмак. Другий рік я знаю його по роботі і в науковому гуртку. Він прислухається до моїх порад, але й має свою зрілу думку» [3].

О.П. Єрмак.
1978 рік

Однокурсники Олександра Єрмака згадують його як студента, котрий з перших днів навчання виявив схильність до наукової роботи, дослідницький хист, працелюбність. Охоче відгукнувся на прохання поділитися спогадами про спільні студентські роки колишній однокурсник О.П. Єрмака, а нині доктор історичних наук, професор Полтавської аграрної академії, автор

Професор кафедри історії України
О.П. Єрмак
(2013 рік)

десяти монографій з аграрної історії України другої половини XIX – початку XX ст. та понад 170 наукових і науково-популярних статей з різних проблем вітчизняної історії Микола Андрійович Якименко:

«У вересні 1965 року нас, студентів першого курсу історико-філологічного факультету Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, направили до села Березова Рудка Пирятинського району на допомогу місцевому колгоспу копати картоплю. Саме там я і познайомився із Олександром Петровичем Єрмаком у, так би мовити, неформальній обстановці. Проте враження про нього як про історика склалося пізніше, під час семінарських занять та студентських наукових конференцій. Пам'ятаю одне з перших семінарських занять з історії стародавнього світу, яке проводив старший викладач кафедри всесвітньої історії Віктор Степанович Воловик. Тема була пов'язана із стародавнім Вавилоном, де одним із ключових питань були закони царя Хаммурапі. Доповнюючи виступ одного із студентів, Олександр Петрович настільки ґрунтовно проаналізував вищезгадані правові акти, опубліковані у «Хрестоматії з історії стародавнього світу», що присутній на занятті колишній завідувач кафедри історії Григорій Іванович Кулик від здивування зняв окуляри, уважно вислуховуючи відповідь студента-першокурсника.

Усі чотири студентські роки він був зразком для багатьох однокурсників. У ті часи в нашому інституті застосовували такий метод активізації навчального процесу, як оприлюднення поточної успішності з усіх дисциплін. Час від часу оцінки вивішували на спеціальному стенді навпроти аудиторії № 45. У студента Єрмака завжди були одні п'ятірки, які методисти деканату акуратно виводили червоним кольором. Лише з німецької мови у нього були певні проблеми. Та це на той час не було чимось особливим, адже іноземні мови у радянських школах нерідко вивчали чисто формально. У нас, наприклад, на Сумщині, у тій школі, де навчався я, на уроках німецької мови, які проводила жінка, що була під час війни на роботах у Німеччині, читали казки. В інституті ж вимоги були зовсім інші, у будь-якому випадку державний іспит з німецької мови усі ми, включаючи і Олександра Петровича, склали успішно.

Навчаючись в одній групі, де я був старостою, а Олександр Єрмак секретарем комсомольської організації історичного факультету, ми намагалися якнайкраще готуватися до семінарських занять та іспитів. Це була своєрідна конкуренція за те, хто зможе віднайти кращу, переконливішу інформацію у літературі з того чи іншого питання. Це звучить сьогодні для нинішніх студентів, можливо, і дивно, проте ми

Доцент О.П. Єрмак веде заняття проблемної наукової студентської групи з історичного краєзнавства (2009 рік)

нерідко вишукували потрібну інформацію із журналів кінця 40-х-початку 50-х років ХХ століття. Якщо говорити про історію стародавнього світу, де досить вимогливим викладачем був молодий на той час В.С. Воловик, то це був «Вестник древней истории». Бувало, заходиш до читального залу і замовляєш: «Дайте мені «ВДИ» рік такий-то, номер такий-то». Бібліотекарі розуміли, що шукає студент, не перепитуючи: «Що таке «ВДИ»? Не впевнений, що сучасні студенти історичного факультету у процесі підготовки до семінарських занять шукають інформацію у журналах півстолітньої давнини.

Разом із Олександром Петровичем ми брали активну участь у роботі студентського наукового гуртка, керівником якого були різні викладачі, у числі яких і незабутній Антон Самійлович Черевань. Система керівництва науковою роботою у нього була простою: студент обирає тему і працює над нею цілком самостійно, але періодично, у міру потреби, звітує перед керівником за виконану роботу. А.С. Черевань, який став першим викладачем нашого педагогічного інституту, що захистив докторську дисертацію, мав своєрідну систему контролю за якістю студентської наукової роботи. Бувало, приходиш до нього на квартиру, яка знаходилась поряд із старим приміщенням інституту, і читаєш йому вголос відповідний розділ. У процесі читання тексту керівник нас зупиняв, коментуючи по-чуте, а ми, студенти, його зауваження фіксували з метою подальшого вдосконалення тексту. Результатом нашої роботи була участь не лише у студентських наукових конференціях, але і у республіканських конкурсах студентських наукових робіт, де останні завжди посідали гідні місця і відзначилися у числі кращих. До речі, окрім газетних статей краєзнавчого характеру, одна із моїх праць студентських років була навіть опублікована у 1972 році в «Українському історичному журналі» (1972. – № 8. – С.125-127). Після завершення навчання і отримання дипломів вчителя історії і суспільствознавства наші дороги розійшлися. Олександра Петровича залишили працювати в інституті, а я, отримавши рекомендацію Вченої ради цього навчального закладу, вступив (після служби в армії) до аспірантури Інституту історії Академії наук України.

У серпні 1969 року Олександра Єрмака, який завершив навчання з дипломом з відзнакою і зарекомендував себе талановитим молодим дослідником, було прийнято на викладацьку роботу: за призначенням Міністерства освіти

УРСР він став асистентом кафедри історії СРСР та УРСР своєї alma mater.

Цього ж року молодий викладач почав заочне навчання в аспірантурі Київського політехнічного інституту. Його науковим керівником був доктор історичних наук, завідувач кафедри, професор, відомий вчений і педагог Микола Валеріанович Черненко, нагороджений у 1971 році орденом Трудового Червоного Прапора за видатні заслуги в галузі розвитку вищої освіти. Досвідчений наставник порадив аспірантові обрати темою дослідження останній період нової економічної політики в Україні (1927-1929 роки), і невдовзі з'явилися публікації молодого вченого в наукових журналах «Архіви України» [4], «Питання історії народів СРСР» [5], «Українському історичному журналі» [6].

Навчання в аспірантурі Олександр Петрович успішно поєднував з викладацькою діяльністю, виховною роботою зі студентами. Він – куратор академічної групи, член ради молодих учених інституту. У 1970 році комсомольці ПДПП обрали його секретарем комсомольської організації.

У січні 1975 року О.П. Єрмак захистив кандидатську дисертацію, продовжив роботу на кафедрі вже як старший викладач, а у 1980 році йому було присвоєно вчене звання доцента по кафедрі історії СРСР та УРСР. Подальший трудовий шлях Олександра Петровича засвідчує його виняткову працездатність, глибину знань, ерудицію, відповідальність, самодисципліну, неабиякі організаторські здібності. У березні 1991 року О.П. Єрмак був обраний за конкурсом на посаду завідувача кафедри історії УРСР, у 1996-2000 роках очолював кафедру спеціальних історичних дисциплін та географії. З вересня 2000 року у зв'язку з реорганізацією кафедр обіймав посаду доцента кафедри історії України, а з лютого 2013 року – професора.

За багаторічну плідну науково-педагогічну діяльність у 2004 році О.П. Єрмаку було вручено нагрудний знак МОН України «Відмінник освіти України». На високому теоретичному рівні він читає лекційні курси з історіографії історії України, історичного краєзнавства, архівознавства та музеєзнавства. Намагаючись зробити курс історіографії, насичений складними концептуальними побудовами, доступнішим, цікавішим, емоційно досяжним для студентів, Олександр Петрович невтомно працює над удосконаленням змісту й форми подачі лекційного матеріалу і дуже тішиться, знаходячи додатковий матеріал,

методичні «родзинки», здатні підтримати інтерес аудиторії. Так, знайомлячи студентів зі змістом відомої постанови ЦК ВКП(б) від 15 травня 1934 року «Про викладання громадянської історії в школах СРСР», яка на кілька десятиріч визначила методологічні засади і структуру викладання курсу, лектор майстерно ілюстрував стан шкільної освіти на початку 30-х років ХХ століття цитуванням фейлетону Іллі Ільфа та Євгена Петрова «Розмови за чайним столом», в якому популярні сатирики талановито й переконливо показали наслідки панування абстрактно-соціологічного схематизму та заідеологізованості у навчанні школярів. Реакція студентів на цей методичний прийом була завжди жвавою, позитивною, сприяла розвитку їхньої асоціативної пам'яті. Вочевидь, Олександра Петровича надихає на пошук таких «цікавинок» викладацький досвід відомого російського історика, блискучого лектора В.Й. Ключевського, котрий не тільки наполегливо збирав, систематизував історичні жарти, анекдоти, але й ретельно нумерував їх (пригадується, як пояснюючи захоплення студентів змістом і формою щойно прочитаної лекції, В.Й. Ключевський скромно зізнався: «Это я их нынче сразил своей остротой номер сорок семь!»).

З метою якнайкращого навчально-методичного супроводу своїх курсів О.П. Єрмак доклав чимало зусиль до створення сучасних кабінетів історичного краєзнавства та історіографії історії України в навчальних аудиторіях факультету. Ретельно продумана і зі смаком оформлена експозиція цих кабінетів дозволяє наочно простежити і основні етапи дослідження історії Полтавщини та внесок у її вивчення місцевих краєзнавців, і розвиток історичної науки в Україні та наукову спадщину відомих учених.

Упродовж усіх років викладання в університеті Олександр Петрович веде плідну науково-дослідницьку роботу, органічно поєднуючи амплу історика-викладача, історика-дослідника, історика-популяризатора. Він активно долучився до підготовки кількох колективних праць, написаних краєзнавцями Полтавщини у 1980-1990-і роки. Серед них: «Нариси історії Полтавської обласної партійної організації», «Историко-культурное наследие. Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР» [7], «Полтавщина. Энциклопедический довідник» [8], «Реабілітовані історією» [9]. Виступав із повідомленнями на I Республі-

канській (1980 рік) та I Всесоюзній (1987 рік) конференціях з історичного краєзнавства, на кількох всеукраїнських наукових конференціях з цієї ж проблематики.

З проголошенням незалежності України у науковій творчості доцента О.П.Єрмака відкрилася нова грань – дослідження голодоморів ХХ століття на Полтавщині. Ця тема зацікавила науковця ще раніше. Так, у 1985 році Інститут історії АН УРСР розпочав підготовку колективної монографії «Очерки развития социально-классовой структуры УССР. 1917-1937», де О.Єрмаку доручили підготувати розділ про зміни в соціальній структурі українського села внаслідок колективізації сільського господарства. Виконати цю роботу було можливо лише шляхом порівняльного аналізу матеріалів переписів населення 1926 і 1939 років. Досліднику з величезними труднощами вдалося отримати доступ до українських матеріалів перепису населення, які зберігалися у фондах Центрального архіву народного господарства СРСР, і з них йому стало цілком очевидним, що втрати українського селянства від голодомору 1932-1933 років, про який довелося чути лише від людей старшого покоління, становлять декілька мільйонів чоловік. Звичайно, в той час опублікувати ці небажані для влади дані демографічної статистики було неможливо [10].

У 1992 році було створено Полтавське відділення Асоціації дослідників «Голод-1933» (сьогодні це Асоціація дослідників голодоморів в Україні ХХ століття), головою якої обрали О.П.Єрмака. Вже через рік в Полтаві була проведена регіональна науково-практична конференція «Голодомор 1932-1933 років на Полтавщині» [11]. У 1996 році Полтавське відділення Асоціації спільно з науковцями Центру дослідження історії та культури Полтавської облдержадміністрації та співробітниками Державного архіву Полтавської області видало збірник документів і матеріалів «Голод 1946-1947 років на Полтавщині (до п'ятдесятиріччя трагедії)» [12]. З нагоди виходу цієї книги тодішній голова Асоціації дослідників голодоморів ХХ століття в Україні відомий дисидент Л.Г.Лук'яненко написав своїм полтавським колегам зворушливого листа такого змісту: «Щиро Вам вдячні за книгу «Голод 1946-1947 років на Полтавщині», титульний аркуш (ксерокопію) якої розсилаємо всім облдержадміністраціям для наслідування. Випуск цього видання свідчить, що, навіть незважаючи на нинішні труднощі, при добрій волі

Редколегія збірника матеріалів XII студентської наукової конференції історичного факультету (березень 2009 року). О.П. Єрмак – другий ліворуч

й наполегливості на місцях можна віднайти можливості, аби залишити нашим нащадкам письмовий пам'ятник про трагічну сторінку історії України – третій за ліком голодомор, організований більшовицьким імперським режимом» [2, с.204].

У 1997 році в Полтаві була надрукована ще одна книга – «Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929-1933: Збірник документів і матеріалів». Вона відкривається ґрунтовною статтею О.П.Єрмака «Ціна «великого перелому», де з'ясовуються тяжкі наслідки голодомору на основі демографічних переписів 1926 і 1939 років. Зокрема, мова йде про те, що за 12 років, які минули між цими переписами, кількість мешканців Полтавщини скоротилася на 414,2 тис. чоловік, або на 15,7 відсотка [13].

З кінця 90-х років до сфери наукових інтересів О.П.Єрмака потрапляє ще одна тема – історія Полтавської дитячої трудової колонії імені М.Горького, яка у 20-і роки знаходилася неподалік села Ковалівка (саме в цьому селі Олександр закінчив середню школу). Завідувачем колонії був відомий педагог і письменник А.С.Макаренко. У 1950-1960-і роки, коли О.П.Єрмак ще навчався у школі, йому пощастило зустрічатися з колишніми вихованцями колонії, мешканцями села Ковалівки, які знали Антона Семеновича і

розповідали про нього чимало цікавого. Тож коли за завданням Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України була створена група авторів-укладачів збірника «Полтавська трудова колонія імені М.Горького в документах і матеріалах (1920-1926 роки)», О.П.Єрмак активно включився в її роботу. Після виходу збірника його високо оцінив відомий дослідник життя і творчості А.С.Макаренка Гьоц Хілліг (Німеччина). Він, зокрема, зазначив, що в першому розділі статті «Час і простір діяльності колонії» О.Єрмак «вперше в макаренкознавстві описав політичну, економічну та соціальну ситуацію на Полтавщині, а також боротьбу з дитячою безпритульністю і злочинністю в губернії після громадянської війни» [2, с. 205].

У 1999 році Олександр Петрович отримав пропозицію від обласного державного підприємства «Полтававодоканал» підготувати ґрунтовну історію цього підприємства. Полтавський водопровід вступив у дію ще в 1900 році серед перших в Україні. За сторічний період свого існування він перетворився на великий і складний, озброєний передовими вітчизняними і зарубіжними технологіями механізм: 5 водозаборів, які подають із 600-800-метрової глибини 126 тис. кубометрів якісної артезіанської води на добу. Сьогодні на головному підприємстві «Полтававодоканал» – виробничому управ-

лінні водопровідно-каналізаційного господарства міста – працює понад 1200 інженерно-технічних працівників і службовців.

В Україні до появи книги О.П.Єрмака історія водоканалів досліджувалася переважно спеціалістами в галузі техніки. Автор цікавого монографічного дослідження «Історія обласного державного підприємства «Полтававодоканал» поставив перед собою мету показати стан водопостачання Полтави з давніх часів до сьогодення у зв'язку з соціально-економічним розвитком міста. У ньому також з'ясовується історія створення та функціонування міської системи водовідведення. Праця наповнена іменами сотень трудівників водоканалу, які на різних етапах внесли вагомий вклад у його становлення та розвиток [14]. Недарма колишній Полтавський міський голова А.Т.Кукоба охарактеризував книгу як надзвичайно цінну, що стала в нагоді спеціалістам, науковцям, краєзнавцям і доповнила перелік інших наукових праць з історії полтавських підприємств, установ та організацій.

Помітною подією в розвитку історичної регіоналістики початку ХХІ століття стала монографія О.П.Єрмака «Історія водопровідно-каналізаційного господарства міста Кременчука» [15], удостоєна в 2012 році літературно-мистецької премії імені Володимира Малика в номінації «Краєзнавство і народна творчість» [16]. Її урочиста презентація була приурочена до 100-річного ювілею Кременчуцького водоканалу і викликала чисельні схвальні відгуки міського керівництва, ветеранів та працівників підприємства, колег науковців. Автор монографії зазначив: «Працювати над книгою я розпочав ще в 2002 році, за чотири роки книга була завершена. Писати про «Кременчуководоканал» було досить складно – чимало відомостей про підприємство знаходиться в архівах Москви та Санкт-Петербурга, доступ до яких отримати важко» [17].

Метою видання було дослідження усіх етапів столітньої історії підприємства, автор ввів до наукового вжитку значний масив архівних джерел, ретельно зібрав і долучив спогади ветеранів підприємства, опрацював матеріали місцевого краєзнавчого музею. Відтак, доробок краєзнавця став істотним доповненням історії наддніпрянського міста.

Тісні творчі зв'язки та особиста дружба зв'язують Олександра Петровича з колишнім випускником історичного факультету ПДПІ, а нині заслуженим учителем України, директором нау-

ково-редакційного підрозділу – Центру дослідження історії Полтавщини Полтавської облдержадміністрації Олександром Андрійовичем Білоуськом. На початку 1990-х років вони разом працювали у Полтавському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського, де Олександр Андрійович читав лекції з історії України та методики навчання історії, а Олександр Петрович – з історичного краєзнавства та історіографії історії України. Спільно вони підготували кілька посібників з вітчизняної історії для учителів та абітурієнтів [18], а коли у Білоуська виникла ідея запровадити в загальноосвітніх середніх закладах області таку навчальну дисципліну як «Історія Полтавщини», О.П.Єрмак гаряче її підтримав. Зокрема, Олександр Петрович опублікував низку статей стосовно підготовки навчальної краєзнавчої літератури на рівні світових стандартів, серед яких «Методологічні засади посібника з історії Полтавщини для учнів 7-11 класів загальноосвітньої середньої школи» [19].

У процесі створення підручників з історії краю авторський колектив зіткнувся з серйозною проблемою – на Полтавщині ніхто і ніколи не писав підручників із регіональної історії. Концепція серії навчальних книг для 6-11 класів передбачала врахування кращого європейського досвіду, зокрема, французького. Підручник для 10 класу видали у 2005 році у видавництві «Оріяна» три автори – О.Білоусько, О.Єрмак і доцент Полтавського педуніверситету В.Ревгук. Він має назву «Новітня історія Полтавщини (перша половина ХХ століття)» [20]. Історична інформація в ньому синтезована у трьох блоках: теоретичному, довідковому, ілюстративному. Історія Полтавщини структурована відповідно до періодизації всесвітньої історії. Зараз цей курс успішно впроваджений у всіх школах області, а творча співдружність О.П.Єрмака з О.А.Білоуськом продовжується на іншому, вищому рівні. Річ у тому, що з ініціативи О.А.Білоуська почала виходити з друку 12-томна енциклопедія «Полтавіка». Полтавська Енциклопедія покликана реалізувати в регіональному вимірі настійну необхідність формування національної самосвідомості у процесі державотворення. Мета проекту – створити універсальний довідник найістотніших і різнопланових знань про Полтавщину, розкривши їх у динаміці від найдавніших часів до сьогодення. У 2009 році вийшов друком том «Полтавіки» «Релігія і церква», де опубліковано чимало статей О.П.Єрмака [21].

Окремо слід сказати про діяльність О.П. Єрмака як укладача наукових збірників та їх редактора. У 1998 році Полтавським державним педагогічним інститутом імені В.Г.Короленка, Полтавським регіональним осередком Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського і Полтавським науковим товариством краєзнавців був заснований науковий збірник «Історична пам'ять». Невдовзі Вища атестаційна комісія при Кабінеті Міністрів України зареєструвала його як фахове видання зі спеціальності «історія». На сьогодні побачили світ 29 випусків наукового збірника. З часу його заснування О.П.Єрмак є беззмінним заступником головного редактора видання. Йому доводиться щороку редагувати десятки статей, повідомлень, рецензій, зустрічатися з авторами, давати поради молодим науковцям щодо вдосконалення їх публікацій. Він також з 1998 року є головою редколегії збірників матеріалів студентських наукових конференцій історичного факультету, які традиційно відбуваються в квітні. У їх роботі беруть участь студенти-історики, магістранти та учні –переможці обласних олімпіад з історії. З 1987 року О.П.Єрмак працює над матеріалами для такого фундаментального видання як «Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область». Він – автор статей, що вміщені у 6 районних томах цієї серії та опубліковані упродовж 2008-2013 років [22]. Том Решетилівського району відкривається великою аналітичною статтею О.П.Єрмака про пам'ятки природи, археології, історії, архітектури та техніки на його теренах.

За останні роки спільно з іншими науковцями О.П.Єрмак написав такі ґрунтовні монографії краєзнавчого характеру як «Полтава. Історичний нарис» [23], «Полтавщина: влада на історичних паралелях» [24], «Полтавщина. Історичний нарис» [25], «Історія комсомолу Полтавщини» [26], «Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка: історія і сучасність» [27], «Історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г.Короленка: історія і сучасність» [28]. Вагомий внесок зробив учений у підготовку науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією. Полтавська область» [29]. А взагалі О.П.Єрмак має понад 350 друкованих наукових праць, у тому числі 28 монографій [22, с.220].

Помітний внесок у виховання нової генерації дослідників-краєзнавців зробив О.П.Єрмак, очолюючи впродовж тривалого часу секцію істо-

ричного краєзнавства в Полтавському територіальному відділенні Малої академії наук України. Рецензуючи учнівські дослідження, оцінюючи їхній захист як голова журі секції, Олександр Петрович давав кваліфіковані поради учням, учителям, котрі керували краєзнавцями-початківцями, генерував оригінальні теми досліджень, виступав як науковий консультант. Як результат, не один десяток манівців обрали собі фах історика, стали дослідниками регіональної історії, захопилися краєзнавством.

Олександр Петрович вважає, що науковець, викладач має бути й популяризатором історичної науки. Тому він постійно виступає на радіо і телебаченні, є автором близько 200 статей у місцевій пресі з проблем історії України і Полтавщини, пам'ятко-охоронної роботи [30].

Нечасті години відпочинку й дозвілля Олександр Петрович із задоволенням присвячує Полтавському Слов'янському клубу – зібранню наукової й творчої інтелігенції міста, членом якого він є ось уже майже десять років. Тут історик виступає з цікавими краєзнавчими розвідками, друкує свої дослідження в «Слов'янському збірнику» [31], дванадцять випусків якого користуються неабияким попитом і популярністю у читачів, веде своєрідний життєпис лауреатів обласної літературної премії імені Леоніда Бразова – відомого полтавського письменника, донька якого Лариса Безобразова беззмінно керує діяльністю Слов'янського клубу. Пояснюючи свою прихильність до такого роду дозвілля, Олександр Петрович зауважує:

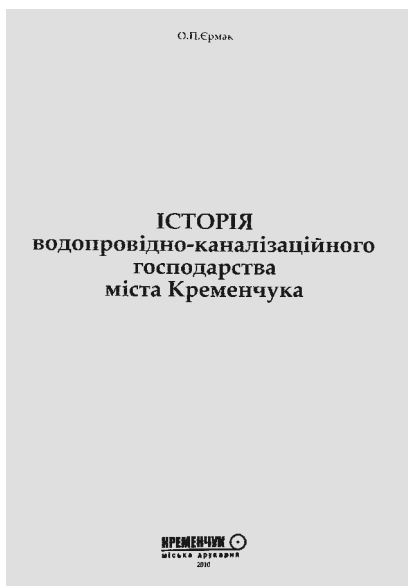
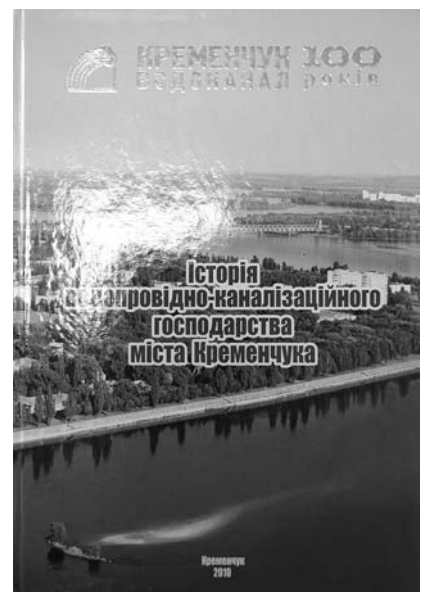
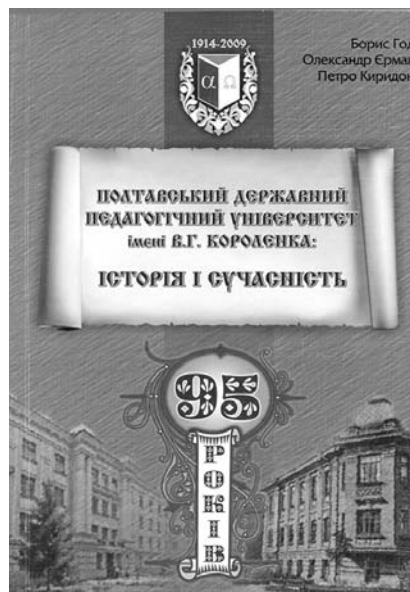
«Тут можна знайти серед співбесідників досить привабливих для мене людей: музикантів, літераторів, акторів театру, поетів, журналістів... До того ж, там виявилася вже добра половина моїх друзів! Про них я й раніше писав у газету, з ними й раніше не було мені нудно... Що ще додати? По-перше, у нас в Полтаві немає такого товариства, де б зустрічалися інтелігенти. По-друге, це люди культурні, витримані, серед них немає таких, що надто радикально налаштовані. Тобто немає тут ні запеклих «антирадянщиків» (а в минулому періоді історії нашої було чимало й доброго, це не можна огульно відкидати), ні шароварних націоналістів, ні надто заполітизованих. Люди це толерантні. Вони терпимі до переконань один одного... Дуже розумно побудована й програма засідань клубу. Якщо це не концерти відомих у Полтаві музикантів, то, принаймні, зустрічі з іншими цікавими людьми, художні виставки, театралізовані вечори тощо» [1, с.83].

Виступ професора
О.П. Єрмака
на презентації
чергового тому
«Зводу пам'яток
історії та
культури України:
Полтавська область.
Семенівський район».
2013 рік

Наукові публікації
О.П. Єрмака

За академізмом і стриманістю Олександра Петровича стоять зовні непоказні, але справжні щирість, душевність, часом навіть сентиментальність. Гідна найвищого ступеня поцінування його повага до старших колег-ветеранів, турбота про них. Дружні взаємини єднали його з колишніми викладачами історичного факультету, з якими він не поривав зв'язків до останніх днів їхнього життя – Віктором Степановичем Воловиком, Вірою Никанорівною Жук, Людмилою Степанівною Ліхіною, Олександром Павловичем Самойленком, Федором Микитовичем Собком та іншими. Прикладом таких зворушливих стосунків є турбота Олександра Петровича про ветерана Великої Вітчизняної війни самотнього пенсіонера Федора Микитовича Собка. Ветеран заповів, аби саме О.П.Єрмак виголосив прощальне слово, коли проведжатиме його в останню путь, і це його прохання було виконане.

Багато особистих зусиль доклав Олександр Петрович і до подолання бюрократичних перепон задля встановлення меморіальної дошки на будинку, де мешкала інша його колега – відомий краєзнавець, авторитетний вчений, історик, колишній викладач кафедри історії України доцент В.Н. Жук. Відтак, він не лише тримає в пам'яті і фіксує в написаному історію рідної кафедри, факультету, університету, але й активно долучається до її збереження шляхом увічнення пам'яті про тих, хто пішов за межу, до дієвої допомоги ветеранам, які є частинкою цієї історії [32].

Олександр Петрович має й багато інших чеснот, що забезпечують йому шану і повагу сту-

дентів, колег, друзів, та якби виникла необхідність у виокремленні визначальної риси його характеру як людини, як професіонала, гадаю, передусім варто було б назвати вірність.

Це – вірність своєму навчальному закладу, де вчився, зростав як науковець і викладач, якому беззмінно служить вже майже п'ятдесят років, до якого спрямував на навчання сина Олександра – теж справжнього професіонала, нині кандидата економічних наук.

Це – вірність науковим інтересам і вподобанням, незалежним від кон'юнктури і настроїв владного олімпу – дослідженню голодоморів ХХ століття, соціально-класової структури українського села. Це – вірність у коханні. Свою другу половинку – відмінницю, Короленківську стипендіатку, співучу красуню Валентину Снігуренко – Олександр Петрович зустрів тут-таки, в Полтавському педагогічному, і вже понад сорок років разом з нею – нині доцентом кафедри української мови, блискучим фахівцем, інтелігентною і привабливою жінкою – іде по життю, зростивши сина Олександра й доньку Валентину, плекаючи онуків – Валентина й Анну.

Це, зрештою, вірність ідеалам юності, з-поміж яких не знецінилися, попри зміни часів, безкорисливість, щира товариськість, обов'язкове дотримання даного слова, толерантність, глибока повага до старшого покоління – цінності вічні, притаманні справжнім інтелігентам, цілісним натурам, самодостатнім особистостям.

Джерела та література

1. Цебрій В. «... на Ленінську стипендію за часів мого студентства цілком можна було пристойно жити (Олександр Петрович Єрмак) [Текст] / В. Цебрій // Слов'янські портрети. На широті Полтави, між меридіанами «Піквикський» та «Грибоедов»...: зб. нарисів / В.В.Цебрій. – Полтава, 2012. – С. 79-84.
2. Год Б.В. Його покликання – пошук / Б.В. Год // Історична пам'ять: наук. зб. / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2004. – Вип.1. – С. 202-206.
3. Який він... ідеальний студент [Текст] // Комсомолец Полтавщини. – 1969. – 18 лют.
4. Єрмак О.П. Документи ЦДАЖР УРСР про здійснення політики обмеження і витіснення капіталістичних елементів на Україні в 1927-1929 рр. / О.П.Єрмак // Архіви України. – 1973. – №2. – С. 75-78.
5. Єрмак О.П. Економічна політика Комуністичної партії і Радянського уряду щодо куркульства на Україні в 1928-1929 роках / О.П.Єрмак // Питання історії народів СРСР. – Х., 1973. – Вип. 16. – С. 39-46.
6. Єрмак О.П. Політика Комуністичної партії щодо залишків капіталістичних елементів на початку реконструктивного періоду / О.П.Єрмак // Український історичний журнал. – 1973. – №4. – С. 46-54.
7. Єрмак А.П. Процесс социалистического переустройства сельского хозяйства на Полтавщине в памятниках истории и культуры [Текст] / А. П. Єрмак // Историко-культурное наследие Полтавщины / Ред.: П.Т. Тронько, В.А. Горбик, Ю.З. Данилюк, П.М. Денисовец, И.А. Зязюн, В.Е.Лобурец. – К., 1987. – С. 230-249.
8. Полтавщина: Енцикл. довід. [За ред. А.В.Кудрицького]. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с. – [автор і співавтор близько 100 статей].
9. Єрмак О.П. З тавром ворога народу [Текст] / О.П. Єрмак // Реабілітовані історією / АН України,

- Ін-т історії України, Всеукр. спілка краєзнавців; Полт. пед. ін-т та ін.; Ред колегія: Тронько П.Т.(відповід. ред.), Войналович В.А. та ін. – К. – Полтава, 1992. – С. 322-324; Єрмак О.П. Одна з численних жертв. – Там само. – С. 325-328; Єрмак О.П. Реабілітований помертв. – Там само. – С. 332-334; Єрмак О.П. Украдена віра. – Там само. – С. 335-338; Єрмак О.П. П'ятнадцять років життя. – Там само. – С. 339-342.
10. Очерки развития социально-классовой структуры УССР. 1917-1937 [Текст] / С.В.Кульчицкий, И.К. Рыбалка, Ф.Г. Турченко, А.П. Ермак; отв. С.В. Кульчицкий. – К.: Наукова думка, 1987. – 240 с.
11. Єрмак О.П. Передумови трагедії [Текст] / О.П. Єрмак // Голодомор 1932-1933 років на Полтавщині: До 60-річчя трагедії: матер. наук. конф. / ПДП, Полтав. відділ. асоціації дослідників «Голод-1933», Полтавське наук. тов-то краєзнавців. – Полтава, 1993. – С. 1-9.
12. Єрмак О.П. Трагічна сторінка історії Полтавщини: голод 1946-1947 років [Текст] / О. П. Єрмак // Голод 1946-1947 років на Полтавщині (до п'ятдесятиріччя трагедії): Матеріали і документи / Центр по дослідженню історії та культури Полт. облдержадміністрації; ПДП ім. В.Г.Короленка; ПОПОПП; Держ. архів Полт. обл. – Полтава, 1996. – С. 3-26.
13. Єрмак О.П. Ціна «великого перелому» // Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929-1933. [Текст]: Зб. док. і матеріалів / Центр по дослідженню історії та культури Полт. облдержадміністрації; Держ. архів Полт. обл. – Полтава, 1997. – С. 5-26.
14. Єрмак О.П. Історія обласного державного підприємства «Полтававодоканал». 1900-2000 [Текст]: До 100-річчя заснування Полт. міського водопроводу / О.П. Єрмак. – Полтава: Дивосвіт, 2000. – 312 с.: іл.
15. Єрмак О.П. Історія водопровідно-каналізаційного господарства міста Кременчука. – Кременчук: ТОВ «Кременчуцька міська друкарня», 2010. – 340 с., 84 іл.
16. Логвиненко Є. Мистецтва невпинна течія: визначено лауреатів премії імені Володимира Малика / Євген Логвиненко // Зоря Полтавщини. – 2012. – 14 лют.
17. Апрелева Я. 100-річна історія в одній книзі / Я.Апрелева // Кременчуцька панорама. – 2011. – 24 березня.
18. Історія України ХХ століття [Текст]: На допомогу учням 11 кл. / Уклад.: О.П. Єрмак, О.А. Білоусько, О.О. Магдик; Полтав. держ. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 1997. – 96 с.; Єрмак О. Україна в найдавніші часи (на допомогу учням 9-х класів у підготовці до іспитів з вітчизняної історії) [Текст] / О. Єрмак, О. Білоусько, О. Магдик // Історія України. – 1998. – № 6. – С. 8. – Поч. № 5. – С. 7-8.
19. Єрмак О.П. Методологічні засади посібника з історії Полтавщини для учнів VII-XI класів [Текст] / О. П. Єрмак // ПостМетодика. – 1995. – № 2. – С. 51.
20. Білоусько О.А. Новітня історія Полтавщини (перша половина ХХ століття) [Текст]: Підручник для 10 класу загальноосвіт. шк. / О. А. Білоусько, О.П. Єрмак, В.Я. Ревегук. – Полтава: Оріяна, 2005. – 312 с.: іл.
21. Полтавіка. Полтавська енциклопедія: у 12 томах. – Том 12: Релігія і церква / Гол. ред. О.А. Білоусько /. – Полтава: Вид-во «Полтавський літератор», 2009. – 756 с.
22. Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Новосанжарський район. – Полтава: Дивосвіт, 2007. – 178 с., іл.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Решетилівський район. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. – 222 с.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Великобагачанський район. – Полтава: Полтавський літератор, 2010. – 202 с.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Диканський район. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 230 с.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Лохвицький район. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 439 с.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Семенівський район. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – 395 с.
23. Єрмак О.П. В період радянської модернізації країни (1929-1941 роки) [Текст] / О.П. Єрмак // Полтава: Історичний нарис. – Полтава, 1999. – С. 155-168.
24. Єрмак О.П. Полтавщина в добу НЕПу та радянської модернізації (1921-1936) [Текст] / О.П. Єрмак // Полтавщина: влада на історичних паралелях / Полтав. обл. держ. адмін.; Держ. архів Полтав. обл.; Полтав. краєзнавчий музей. – Полтава, 2005. – С. 121-154.
25. Єрмак О.П. Полтавщина в період радянської модернізації країни (1929-1939) [Текст] / О.П.Єрмак, Т.П.Демиденко // Полтавщина: Історичний нарис. – Полтава: Дивосвіт, 2005. – С. 241-265.
26. Історія комсомолу Полтавщини / [Автори-упорядники О.А.Білоусько, В.М.Денисенко, О.П.Єрмак]. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2008. – 488 с.: іл.
27. Год Б.В. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка: історія і сучасність [Текст] / Борис Васильович Год, Олександр Петрович Єрмак, Петро Васильович Киридон. – Полтава, 2009. – 194 с.
28. Історичний факультет Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка: історія і сучасність. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – 92 с.

29. Єрмак О.П. Анохіна-Погодіна Єфросинія Михайлівна (1906 – січень, 6, 1988) [Текст] / О.Єрмак // Реабілітовані історією. Полтавська область: у 27 т. / упоряд. О.А. Білоусько. – К.; Полтава, 2007. – Кн. 5. – С. 9-11; Єрмак О.П. Барлет Дмитро Андрійович (1887–листопад, 10, 1937) [Текст]. – Там само. – С. 16-20; Єрмак О.П. Гейбо Петро Іванович (грудень, 25, 1900 – грудень, 6, 1937) [Текст]. – Там само. – С. 84-86; Єрмак О.П. Карповець Іван Васильович (січень, 7, 1899-1963) [Текст]. – Там само. – С. 161-163; Єрмак О.П. Коцегуб Іван Артемович (червень, 30, 1894 – жовтень, 31, 1937) [Текст]. – Там само. – С. 206-207; Єрмак О.П. Кривинська Любов Леопольдівна (1887-1979). Кривинська Марія Леопольдівна (1887-1969) [Текст]. – Там само. – С. 208-212; Єрмак О.П. Макаренко Павло Якович (січень, 24, 1898 – жовтень, 1, 1938) [Текст]. – Там само. – С. 336-337; Єрмак О.П. Маслик Порфірій Порфірійович (листопад, 6, 1887 – травень, 29, 1938) [Текст]. – Там само. – С. 347-348; Єрмак О.П. Павлищев Павло Федоров (грудень, 2, 1898 – грудень, 8, 1937) [Текст]. – Там само. – С. 418-420; Єрмак О.П. Панкратій Олексій Сергійович (лютий, 10, 1893 – листопад, 29, 1937) [Текст]. – Там само. – С. 423-427; Єрмак О.П. Удовиченко Олександр Гаврилович (листопад, 18, 1904 – вересень, 22, 1938) [Текст]. – Там само. – С. 612-613.

30. Єрмак О. Полтавське відділення асоціації дослідників «Голод-33» [Текст] / О.Єрмак // Зоря Полтавщини. – 1993. – 11 верес.; Єрмак О. Книга історичної правди [Текст] / О.Єрмак, І.Євдокимова // Зоря Полтавщини. – 1997. – 19 квіт.; Єрмак О. Страшна ціна [Текст] / О.Єрмак // Зоря Полтавщини. – 2005. – 23 листоп.; Єрмак О. Дочка свого батька [Текст] / О.Єрмак // Зоря Полтавщини. – 2013. – 14 червн.

Татьяна Демиденко

ВЕРНОСТЬ КАК ЖИЗНЕННАЯ ПОЗИЦИЯ: АЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ ЕРМАК

В статье освещены основные этапы жизни, педагогической и научной деятельности Александра Ермака. Значительное внимание уделено весомым творческим достижениям известного полтавского ученого-историка, педагога, краеведа.

Ключевые слова: *Єрмак Олександр Петрович, історія, краєзнавство.*

Tatyana Demidenko

LOYALTY AS A WAY OF LIFE: ALEXANDER YERMAK

The article deals with basic stages of life, educational and scientific activity of Alexander Yermak. Considerable attention is devoted to significant creative achievements of a noted Poltava scientist – historian, pedagogue dealing with study of local lore.

Key words: *Yermak Alexander Petrovich, history, study of local lore.*

31. Єрмак О. Каналізаційна епопея [Текст] / О. Єрмак // Слов'янський збірник: зб. наукових і науково-публіцистичних праць / уклад. Л.Л.Безобразова. – Полтава, 2006. – Вип. V. – С. 64-72. – (Слов'янський клуб м.Полтави); Єрмак О. Перші лауреати Полтавської обласної премії імені Леоніда Бразова [Текст] / О.Єрмак, В.Снігуренко // Слов'янський збірник. – Полтава, 2008. – Вип. 7. – С. 228-245; Єрмак О. Лауреати Полтавської обласної премії імені Леоніда Бразова за 2009 рік [Текст] / О.Єрмак, В.Снігуренко // Слов'янський збірник. – Полтава, 2010. – Вип. IX. – С. 192-207; Єрмак О. Лауреати Полтавської обласної премії імені Леоніда Бразова за 2011 рік [Текст] / О.Єрмак, В.Снігуренко // Слов'янський збірник. – Полтава, 2012. – Вип. XI. – С. 183-193; Єрмак О. Родинні зв'язки Леоніда Бразова. Доньки [Текст] / О.Єрмак, В.Снігуренко // Слов'янський збірник. – Полтава, 2013. – Вип. XII. – С. 188-205.

32. Єрмак О.П. Невтомна трудівниця [Текст] / О.П.Єрмак // Історична пам'ять. – Полтава, 2002. – Вип. 1–2. – С. 159-161; Єрмак О.П. Подвижниця краєзнавчої справи (Віра Никанорівна Жук) [Текст] / О.П.Єрмак // Історія Полтавського педагогічного університету в особах (на посвяту 90-річчя заснування навч. закл.) / Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка. – Полтава, 2004. – С. 46-50; Єрмак О.П. Людина фронтового гарту (Михайло Васильович Семиволос) [Текст]. – Там само. – С. 152–159; Єрмак О.П. Слово про наставника (Антон Самійлович Черевань) [Текст] / О.П.Єрмак // Історична пам'ять. – Полтава, 2006. – Вип. 1. – С. 167-174; Єрмак О.П. Життя, віддане рідному краю [Текст] / О.П.Єрмак // Історична пам'ять. – Полтава, 2012. – Вип. 27. – С. 181-182.